

TÖBBNYELVŰSÉG, REGIONALITÁS, NYELVOKTATÁS

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból III.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. АНТОНІЯ ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT

TÖBBNYELVŰSÉG, REGIONALITÁS, NYELVOKTATÁS

Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti
Kutatóközpont kutatásaiból III.

Szerkesztette:

Márku Anita és Tóth Enikő

„RIK-U”
Ungvár, 2017

БК 81.1
УДК 81'27

Az a tanulmánykötet, melyet a kezében tart az Olvasó, azokból a kutatási eredményekből mutat be ízelítőt, melyekkel a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársai jelenleg foglalkoznak. A kötetben helyet kaptak velünk szorosán együttműködő kollégák írásai is, akik egykori vendégkutatóként vagy a főiskola, a Filológiai Tanszék oktató-kutatójaként Kárpátalján végeztek/végeznek nyelvészeti vonatkozású kutatásokat. Jelen kötet a 2015-ben indult sorozat, a Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. kötete. A gyűjteményben szereplő tanulmányok gerincét a többnyelvűség, a regionalitás és a nyelvoktatás egymásra épülő egysége, *egyensúly*a alkotja: a kutatások a nyelvhasználat, az identitás, az oktatás, a nyelvoktatás, a nyelvi jogok, a kárpátaljai etnikai és nyelvi sokszínűség történeti és jelenlegi kérdéseit boncolgatják.

A kötet megjelenését támogatta:

Borítóterv: Márku Anita

A borítón ifj. Hidi Endre *Egyensúly* c. land art alkotása látható

Lektorálta:

Dr. habil. Bartha Csilla,

MTA Nyelvtudományi Intézet, Többnyelvűségi Kutatóközpont

Dr. Beregszászi Anikó,

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Dr. Hámosi Ágnes,

MTA Nyelvtudományi Intézet, Többnyelvűségi Kutatóközpont

ISBN 978-617-7404-27-8

© A szerzők, 2017
© A szerkesztő, 2017

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

I. Többsnyelvűség

Csernicskó István: <i>Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében</i>	13
Tóth Enikő: <i>A 2012-es nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlati megvalósulása Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzati hivatalaiban</i>	45
Karmacs Zoltán: <i>A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa</i>	54
Szakál Imre: <i>„... rendeletek szóról-szóra lefordítassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919–1920-ban</i>	61
Lechner Ilona: <i>A relevanciaelmélet érvényesülése fordítás során európai uniós szövegeket vizsgálva</i>	73
Товт Михайло – Черничко Степан: <i>Нові засади мовного регулювання в Україні у дзеркалі конституційно-правового аналізу національного законодавства та міжнародних зобов'язань України</i>	84
Пилипенко Гліб: <i>Українська мова закарпатських угорців</i>	100
Черничко Степан: <i>Русинська – мова або діалект? Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики</i>	108

II. Regionalitás

Hires-László Kornélia: <i>Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban</i>	121
Márku Anita: <i>A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználat: identitás és digitális identitás</i>	137
Lengyel Zsolt: <i>Lexikai szomszédossági viszonyok kárpátaljai és magyarországi 10–14 évesek körében</i>	153
Bárány Erzsébet: <i>Nyelvi interferencia a kárpátaljai ukrán irodalmi művekben</i>	172
Gazdag Vilmos: <i>Nyelvi interferencia a kárpátaljai magyar irodalmi művekben</i>	178

III. Nyelvoktatás

Husztai Ilona: <i>A tanárok nyelvtudásszintjének szerepe az angoloktatásban a kárpátaljai magyar iskolákban</i>	189
---	-----

Máté Réka: <i>Tizenegyedik osztályos tanulók idegennyelv-tudásának vizsgálata (kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolák példája alapján)</i>	203
Dudics Lakatos Katalin: <i>Az iskolatípus és a nyelvjárási attitűd</i>	213
Черничко Степан: <i>Дискриминация учащихся школ Украины с венгерским языком обучения</i>	223
A kötet szerzői	234

Черничко Степан

Русинська – мова або діалект? *Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики*

A tanulmány a történelmi események, az államhatalmak és nyelvpolitikák változásán, váltakozásán keresztül mutatja be a kárpátaljai ruszin nyelv vagy nyelvjárás kérdését. Arra próbál rávilágítani a tanulmány, hogy hogyan válhat(ott) egy látszólag nyelvtervezési kérdés (milyen legyen a kárpátaljai keleti szlávok sztenderd nyelvváltozata?) nyelv-, nemzet- és geopolitikai kérdéssé.

Kulcsszavak: ruszin, ukrán, nyelv, nyelvjárás

The study presents the issue of Transcarpathian Ruthenian language or dialect through historical events, altering state power and the change of language policy. It highlights, how could an apparently language planning issue (what should be the standard language version of the Transcarpathian Eastern Slavs?) become a language, national and geopolitical issue.

Keywords: Ruthenian, Ukrainian, language, dialect

1. За останні 150 років край, який відомий нам у сучасності як Закарпаття, входив до складу різних держав (Берегасі–Черничко 2012, Вегеш–Фединець ред. 2010, Csernicskó–Laihonon 2016). Долю регіону, місцевих національностей, мов, культур і конфесій, їх розвиток чи утиски визначали не місцеві, а політичні еліти, що проживали в далеких столицях (Черничко–Фединець 2014, Csernicskó 2013a). Протягом тривалого часу національна мова та її кодифікований варіант не були визначальним елементом ідентифікації, набагато важливішою була, наприклад, конфесійна приналежність. У цей період природним було використання у сфері адміністративного управління, церкви, культури та науки престижної *lingua franca*, яка представляла значні культурні цінності. Проте, коли в Європі мова стала найважливішим символом національної ідентичності, на перше місце вийшли місцеві національні мови. Коли в Угорщині, до складу якої територія сучасного Закарпаття входила на протязі століть, в рамках цього тривалого процесу в тих сферах суспільного життя, які перебували під безпосереднім впливом держави (наприклад, адміністративне управління та освіта) латинську та німецьку мови поступово замінювала угорська, східнослов'янське населення північно-східних територій Угорщини, у тому числі сучасного Закарпаття, все ще для офіційних функцій використовувало церковнослов'янську мову, точніше – його варіанти, збагачені регіональними елементами. Гострого конфлікту між угорською державою та слов'янською меншиною не виникало доти, поки центральна влада не захотіла поширити сферу використання угорської мови і на внутрішню мовну сферу слов'янського населення, що проживало на периферії держави. Коли ж пізніше – паралельно з процесами національного пробудження – серед місцевих слов'ян усе потужнішим ставало прагнення використовувати рідну мову, за виконання офіційних функцій одночасно почали боротися дві місцеві мови/різновиди мови: українська, що була набагато ближча до місцевих говірок, ніж російська (великоруська), а також русинська, яку бажали створити, спираючись на місцеві діалекти.

Угорська національна ідеологія, що посилилася після австрійсько-угорського консенсусу 1867 року, визначила й засади подальшої мовної політики. У період безпосередньо перед початком Першої світової війни угорська мовна та національна політика була підпорядкована завданню збереження територій: угорський уряд прагнув утримати в складі Угорщини національні регіони, зокрема і Закарпаття, шляхом розширення їхніх національно-культурних та мовних прав. Однак це було вже запізно та безрезультативно.

Мовну політику Чехословаччини стосовно Закарпаття багато в чому визначили зобов'язання новоутвореної держави, взяті на себе підписанням Сенжерменського мирного договору. У колі слов'янської інтелігенції серед трьох мовних варіантів, що конкурували між собою (русофільська, українофільська та русинофільська), наприкінці чехословацького періоду однозначну перевагу здобула українська орієнтація, і це, а також короткочасне проголошення Карпатської України, пізніше стало визначальним в ідентифікації місцевих слов'ян, у формуванні їхньої мовної орієнтації. Посилення проукраїнської орієнтації в Підкарпатській Русі сприяло й те, що в період після Першої світової війни українська національна ідентичність усе більше викристалізовувалася і по той бік Карпат. Сприятливим фактором було також те, що в Радянській Україні в 1920-х роках у рамках національної політики оголосили запровадження так званої програми «коренізації». Її суть полягала в тому, що на територіях союзних республік влада підтримувала посилення місцевих титульних націй, при цьому не перешкоджаючи іншим національностям, які проживали тут, організовуватися в окремі адміністративні одиниці. Отже, у цей період у Радянській Україні українська мова та культура отримала високу підтримку (Рябошапко 2001: 82, Мацюк 2009: 116–117, Магочій 2007, 2012).

Восени 1938 року регіон частково, а навесні 1939 року – уже повністю повернувся під владу Угорщини. Державна мовна політика цього часу була підпорядкована геополітичним цілям. Підтримуючи самостійність русинської національності та мови, Будапешт усе ж мав намір віддалити слов'янське населення краю як від народжуваної української держави, так і від радянсько-російського більшовизму. Забезпечені для русинів національні та мовні права, культурне та наукове життя, що почало розвиватися завдяки державній підтримці, – усе це мало служити тому, щоб утримати регіон у межах Угорщини. Підтримка русинського напрямку однозначно мала на меті досягнення цієї державної політичної мети (Csernicskó 2016).

Прибравши після Другої світової війни Закарпаття до своїх рук, Радянський Союз на початковому етапі легітимізував захоплення цієї території шляхом повної заборони русинського руху та утвердження виключно українізації, української ідентичності. Пізніше – паралельно з процесами повної радянзації політичного, економічного та культурного життя – настала епоха «совєтизації» та русифікації, прикритої гаслами радянського інтернаціоналізму. Радянська мовна політика з трьох мовних напрямів повністю витиснула русинську, підтримуючи – щоправда, зовсім різною мірою – російський та український.

Після оголошення незалежності України питання окремішності русинського народу та русинської мови знову стало предметом наукових та політичних дискусій. Гийдел (2007: 208) вважає, що на початку 1990-х років із розпадом СРСР русинський рух у Закарпатті отримав «зелене світло», але, на нашу думку, на перемогу іде українізація

Закарпаття. У нашій статті ми спробуємо освітити питання русинської мови на основі соціолінгвістичних понять.

2. Для тих мовознавців, які розглядають мову не просто як скінченну кількість мовних одиниць, з яких можна утворити нескінченну кількість комбінацій, а невід'ємною властивістю мови, вважають, по-перше, мовну різноманітність, а по-друге, функціонування її в суспільстві, очевидним є те, що поняття мови, діалекту чи мовного варіанту розмежувати непросто (Вахтин–Головко 2004: 43–44, Bárczi 1956: 393, Wardhaugh 1995: 24–25). Постає питання: на підставі яких критеріїв ми можемо визначати, що варіант «Х» є самостійною мовою, а варіант «У» – тільки діалектом певної мови?

Для того, щоб відповісти на це питання, з'ясуємо, що є мовою з погляду соціолінгвістики, та проаналізуємо, завдяки чому мова стає власне мовою!

Соціолінгвістика як галузь мовознавства відносить мову до явищ, які важко дефініціювати і чітко описати. Те, що з точки зору пересічної людини здається гомогенним і називається мовою, насправді є складною сукупністю різноманітних так званих різновидів мови (діалектів), які перебувають у тісному взаємозв'язку і постійно змінюються. У принципі можемо стверджувати: «МОВИ» не існує, є тільки різноманітні мовні варіанти, які змінюються і сукупність яких абстрактно ми сприймаємо як мову.

Тоді на підставі чого, яких спільних властивостей класифікуємо мовні варіанти так, що одні належать до мови «А», а інші – до мови «Б»? Тверезий розум та щоденний досвід підказує, що такою спільною властивістю є її зрозумілість для загалу: коли «Х» і «У» при зустрічі використовують свою мову (різновид мови) і при цьому розуміють один одного, тоді вони розмовляють однією мовою. Якщо ж вони не розуміють один одного, тоді мовні варіанти, якими користуються «Х» і «У», є частинами не однієї, а різних мов. Насправді реальність набагато складніша.

Девід Кристал у своїй книзі «Енциклопедія мови» розкриває можливі зв'язки між мовою та діалектом на 5 прикладах, зіставивши 5 мов/мовних варіантів (британська та американська англійська, угорська та англійська, норвезька та данська, китайські діалекти, турецька та узбецька). Дослідник запропонував вважати критерієм класифікації не тільки спільну зрозумілість, а й культурне коріння мовців (Crystal 1998).

У першому запропонованому ним типі йдеться про такі мовні варіанти, мовці яких розуміють один одного, а спільноти, які користуються цими різновидами, мають (частково) спільне культурне коріння. З цього випливає, що британська та американська англійські є варіантами англійської мови, тобто належать до однієї мови. Однак перед тим, як беззаперечно погодитися з цим висновком, звернімо увагу на те, що нікому не спаде на думку сприймати британців з американцями як одну націю. Додамо: такий стан справ маємо попри те, що в історичній перспективі між розділенням двох націй минуло небагато часу. Не забуваймо й про те, що коли ми пишемо англійською, будь-який персональний комп'ютер запропонує нам цілу дюжину варіантів англійського правопису. Наприклад, у моєму комп'ютері, наприклад, є такі версії англійського правопису: австралійська, белізська, південноафриканська, британська, Філіппінські острови, гонконзька, індійська, індонезійська, ірландська, ямайська, канадська, карибська, малайзійська, сінгапурська, Тринідад і Тобаго, новозеландська, американ-

ська (США) та зімбабвеська. Учителям іноземної мови також добре відомо: американська та британська мовні школи ведуть серйозну боротьбу, щоб у неангломовних державах у школах вивчали їхній варіант, а не конкурента (Kontra 1999: 96–98).

Розгляньмо другий тип. Він набагато простіший: англійська та угорська взаємно незрозумілі, два народи не мають спільних культурних традицій, отже, англійська і угорська дві окремі мови.

Зовсім не такий однозначний третій тип: якщо норвежець зустрінеться з данцем і обоє говоритимуть рідною мовою, вони без проблем зрозуміють один одного. Два народи не мають спільних традицій. Попри взаємну зрозумілість ніхто не ставитиме під сумнів, що норвезька та данська – це дві різні мови.

Четвертий тип, напевне, ще заплутаніший. Китай – держава з величезною територією, де побутує багато діалектів. Серед них Кристал розглядає два: кантонський та хаккаський. Припустимо, що зустрінуться двоє китайців, кожен з яких знає тільки рідну говірку. У такому разі той, що розмовляє кантонською, не зрозуміє того, хто говорить хаккаською. Тобто між двома мовними варіантами нема взаємної зрозумілості. Попри це обоє твердо переконані: хоча вони й не розуміють один одного, все ж розмовляють однією мовою – китайською (Cseresnyési 2004: 126–127).

Ну і зрештою в п'ятому випадку уявімо зустріч турка (османа) та узбека. Сини двох народів, що мають певні спільні культурні традиції, користуючись своїми мовами, з більшим-меншим успіхом зможуть порозумітися. Якщо норвежця і данця, що розуміють один одного, ми вважаємо представниками різних, а китайців, що не розуміють один одного, – представниками однієї мови, тоді як кваліфікувати цей випадок?

Наведені випадки, напевно, остаточно підтвердили: нема однозначних наукових критеріїв розрізнення мови та діалекту. Взаємна зрозумілість та культурні традиції навіть у сукупності не дають відповіді на це питання. Адже маємо приклади, коли ті, хто розуміють один одного, вважають, що розмовляють різними мовами, і коли ті, хто не розуміють один одного, все ж таки дотримуються думки, що розмовляють однією й тією ж мовою. Маємо, отже, такі мовні варіанти, у випадку яких легко визначити, належать вони до однієї мови чи ні, а маємо й такі, коли на це питання на підставі об'єктивних критеріїв відповісти неможливо.

Таким чином, у мовознавстві загальноприйнятою є думка, що нема однозначних наукових критеріїв для визначення того, чи дана мова є самостійною або просто діалектом певної мови. «Визначення того, є певний мовний варіант мовою чи ні (на противагу діалекту), зовсім не тільки мовознавче питання», – пише Петер Тругділл (Trudgill 2001, 2010: 129). Не є визначальним аргументом у визначенні приналежності двох дискусійних мовних варіантів і те, наскільки близькими вони є на підставі граматичної системи та лексичного складу (Bartha 1999: 14). «Таким образом, можно сделать вывод, что граница между языком и диалектом является в значительной степени условной и существует только с социолингвистической, но не с чисто лингвистической точки зрения» (Вахтин–Головко 2004: 44).

3. У соціолінгвістиці поширеними є такі поняття мов: «Abstand» і «Ausbau» (Kloss 1967, 1993, Trudgill 1992b, 1997, 2001, 2003). Аусбау-мови – на відміну від абштанд-мов – виділяють у категорію самостійних не стільки на підставі лінгвістичних (фонологічних,

граматичних і лексичних), скільки соціальних, культурних і політичних факторів. З цієї точки зору схожість між мовами або їх взаємна зрозумілість зовсім не є визначальним критерієм (Crystal 1998: 363, Bartha 1999: 14–16). Наприклад, чеську і словацьку, сербську і хорватську, болгарську та македонську тощо розглядають як окремі мови не тому, що вони значно відрізняються одна від одної з лінгвістичної точки зору, а через те, що вони є мовами двох незалежних держав, і їх мовці наполягають на тому, що їх мова – самостійна. А ось діалекти китайської прийнято вважати різновидами однієї мови попри те, що вони відрізняються один від одного настільки, що немає взаємної зрозумілості. «Китайські мовці часто можуть порозумітися тільки з допомогою мови-посередника. [...] Китайські мови (діалекти) прийнято зараховувати до категорії «китайська мова» не через структурну схожість або близькість, навіть не через спільну писемність, а через їх політичну (і культурну) китайськість» (Радевич-Винницький–Іванишин 2012: 128, Cseresnyési 2004: 126–127).

Михайло Грушевський з приводу української мови відзначав, що поняття мови і діалекту конвенціональне, нема таких однозначних критеріїв, яким повинен відповідати мовний варіант, щоб його класифікували як мову, а не діалект. «Лінгвістична близькість до сусідніх народів — великоруського й польського не раз давала привід навіть заперечувати існування й права на самостійний культурний і політичний розвій українського народу. Такі голоси давали й навіть досі дають себе чути з польської й великоросійської сторони. [...] Розуміється, в основі таких поглядів лежали мотиви чисто політичної натури [...]. Але ці змагання укриваються дуже часто науковим плащиком — а власне лінгвістичним», — пише видатний український дослідник (Грушевський 1954: 4–5).

«Далі, поняття языка й наріччя вповні конвенціональні — вони уставляють лише повне степенування в языковій диференціації, відносини роду до виду, genus до species, але абсолютно взявши ледве чи можна поставити певні критерії, яким повинна відповідати певна мова для того, аби бути признаною языком. Тому й українську мову одні уважають языком, інші нарічем. Культурне ж значіння певної мови залежить не від лінгвістичних дефініцій, а від впливів історичних обставин і від життєвих, культурних сил самого народу. Без сумніву, успіхи українського життя за останнє десятиліття перехилили на користь українства погляди на культурну і національну повноправність української народності більше, ніж всі наукові аргументи, і перехилитимуть все більше з дальшим своїм поступом», — підсумовує проблему М. Грушевський (1954: 5).

Стосовно розрізнення російської (великоросійської) та рутенської (малоросійської або української) літературних мов угорській дослідник Шандор Бонкало писав: «Неупередженому вирішенню цього питання перешкоджають не стільки різні мовознавчі позиції, скільки політичні погляди. На жаль, в історії слов'янської філології вони відіграють надзвичайно велику роль. [...] На перешкоді об'єктивного вирішення питання і цього разу стояла пріоритетність політичних інтересів» (Bonkáló 1915: 81–82).

Виходячи з усього вище сказаного, можемо стверджувати, що мова — це не тільки мовознавче, а й суспільне, політичне, культурне та історичне поняття. Якщо у питанні «мова чи діалект?» виникає конфлікт, «тільки з мовознавчого підходу такого типу конфлікти ніколи розв'язати не можна» (Crystal 1998: 40). «Питання „мова чи діалект” прийнято вирішувати з суспільно-політичної (тобто не структури мови) точки

зору» (Cseresnyési 2004: 129). Отже, у тематиці «мова versus діалект» обминути політику неможливо (див. Naugen 1966, Kloss 1967, Barbour 2004: 294–295).

Джошуа Фішман (2009: 110–111) вважає, що «основна проблема полягає не в тому, чи Б є „справді діалектом А” (власне, чому тоді А не розглядається як діалект Б, оскільки „схожість” очевидно спрацьовує в обох напрямках). [...] Насправді сильніший з двох може бути вельми радий проковтнути слабшого, в чому його, власне кажучи, слабша сторона часто й підозрює, але остання рішуче наполягає на своїй незалежності, на цілковитій законності своїх відмінностей і цілком моральних наслідках „відхилень” від свого злого двійника, незалежно від того, наскільки малюсінськими вони можуть бути навіть у найофіційніших писемних функціях. Ця заповітна мета слабшої сторони більше, без сумніву, бажана, ніж досяжна і зазвичай вимагає політичного відділення для свого здійснення. Це саме так, оскільки основні проблеми є соціополітичними і народномовними, аніж суто мовними як такими».

Мовознавців світу вже давно хвилює проблема, що робить мову мовою, вони намагалися запропонувати численні критерії для її вирішення, але теоретично існує тільки один дієвий: як вирішують самі мовці певної мови (див. Bárczi 1956, Sándor 2001: 38). «Питання самостійності аусбау-мов ніколи не вирішують мовознавці, це роблять самі мовці (або якісь їхні впливові групи); у їхньому рішенні, звичайно, значну роль відіграють політичні, суспільні, економічні та культурні зв'язки відповідного регіону», – підсумовує мовознавець Братіславського університету Іштван Лонштяк (Lanstyák 1998: 135).

Так, в окремих випадках, попри те, що одна група вважає використовуваний нею мовний варіант самостійною мовою, «влада може заперечити, мовляв, мова меншості – це зовсім не мова, – ба більше, такої мови насправді не існує і це просто діалект мови більшості» (Trudgill 2010: 130). Звичайно, влада «може аргументувати й так, що якщо мова, якою говорить меншість, навіть існує, то той варіант, яким говорить невизнана нація, насправді діалект мови більшості, який просто неправильно класифікували» (Trudgill 2001, 2010: 130). Д. Тругділл (Trudgill 2010: 130) звертає увагу й на те, «що ці два способи заперечення статусу мови з'являються тоді, коли мови меншості й більшості перебувають в аусбау-зв'язках: коли обидві є частинами того самого географічного діалектного континууму». Всередині континууму неможливо точно визначити, де закінчується одна, а де починається інша мова, і взагалі, чи інша мова починається у цій певній точці?. Як стверджує Міхаель Мозер (2011: 111), це типово для слов'янських мов та їхніх стандартних різновидів.

Узагалнюючи питання мовної війни першої половини ХХ століття нашого регіону, Юрій Шевельов стверджує: «Мовний хаос, ясні річ, існував, але не слід надавати йому занадто великого значення. Три позірні групи – русини, українці й росіяни – в дійсності не стояли так далеко одна від одної, як може видатися з полемічних статтів. Чистою літературною українською мовою не видавалося майже нічого, літературною російською дуже мало, переважно твори авторів не місцевого походження. Практично все друковане мало в собі елементи місцевих говірок, різниця полягала в питомій вазі тих домішок. З цього погляду відмирання традиційної форми „русинської мови” залежало не від того, що вона синтезувалася в різних текстах з іншими мовами. Це був закарпатський спосіб переходу до справжньої літературної мови, чи то української, чи російської» (Шевельов 1987: 254).

Між аусбау-мовами неможливо провести однозначну межу, адже між ними спостерігається перехідність, тому не дивно, що питання мови і політики часто тісно переплітаються. Мови, які мають багато спільних рис і є взаємно зрозумілими, можуть розмежовуватися і визнаватися мовами тільки, так би мовити, штучно. «Те, що певна громада вважає свою мову самостійною чи діалектом іншої мови, залежить виключно від неї, здебільшого йдеться про політичне рішення: згідно з одним афоризмом, приписуваним Максу Вайнрайху, але який насправді походить з XIX ст. і ймовірно належить Джоню Стюарту Міллю, діалект від мови відрізняє тільки те, що в останньої є армія і флот. Це, мабуть, звучить незвично, але схоплює суть» (Sándor 2011: 74–75).

Повністю підходить сюди наступна цитата, взята з присвяченої мовним питанням брошури «За рідне слово: полеміка з русофілами», виданої 1937 року в Мукачеві: «Найбільша і найперша причина наших мовних спорів в тому, що український наріз є нацією недержавною, бо якби хоч частина території, заселеної українцями, була самостійною державою, то сусіди, примирившись з фактом існування такої держави, примирились би і з думкою про окремішність українського народу та його мови».

Добре усвідомлював зв'язок мови та політики й Августин Волошин (1921), який відзначав, що «борьба проти малоруського языка была викликана лиш сторонніми релігійними, політичними і економічними інтересами, но ніколи не была обусловлена наукою».

Схоже бачення взаємозв'язків між мовою, нацією й політикою мають і сучасні мовознавці. «У формуванні націй з поневолених народів величезну, по суті, визначальну роль відіграли „філологічні палії“, „лінгвістичні революціонери“, „мовно-культурні будителі“. Вони торували шлях „від народу до нації“. У недержавних націях ніколи національно свідомо буржуазія не існувала раніше існування національних газет, театрів і шкіл. [...] Так воно є насправді: починається все з відновлення мови, а закінчується самобутністю, тобто самостійністю» (Радевич-Винницький–Іванишин 2012: 158–160). «Якщо не було руху за віддалення, то не було б хорватської після півстолітнього домінування сербської, і не було б македонської супроти болгарської, і не було б русинської навпроти української», пише Фішман (2009: 122–123).

Якщо спільнота X стверджує, що мовні варіанти, використовувані групою Y, не є варіантами самостійної мови, а тільки діалектами мови X, вона не тільки заперечує існування мови Y, але також право спільноти Y виразити свою ідентичність, відмінну від спільноти X (Trudgill 1992a). «Класифікувати мову як «діалект», «народну говірку», «говір» означає виключити вимоги націй, які не мають влади, на самовизначення, посилюючись на те, що в їхньому випадку відсутня одна з головних умов існування нації – повністю розвинена мова. Так нації чи народи, що не мають власної державності, на суспільному рівні розглядають як неповноцінні, а на міжнародному – вважають невидимими, невиключеними», – пишуть два всесвітньовідомі фахівці з мовних прав людини – Роберт Філіпсон і Тове Скутнаб-Кангас (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 25). Отже, якщо у Європі XXI століття держава заперечує право однієї групи, щоб та виразила власну національну та мовну ідентичність, відмінну від більшості, фактично вона діє, як царська Росія, яка, заперечуючи самостійність української мови, визнавала її лише за діалект російської: тобто з політичних мотивів не приймає думки спільноти, що використовувані нею мовні варіанти належать до іншої мови.

Звичайно, все це підтверджується й з протилежної позиції. Якщо спільнота Y стверджує, що використовувані нею мовні варіанти організовуються в окрему мову Y, а не становлять діалекти іншої мови X, тоді разом із цим вона артикулює, що у самоусвідомленні відрізняється від групи X і як спільнота відчуває потребу на вираження інакшості, власної ідентичності. У таких випадках ті, хто боряться за самостійність своєї мови, регулярно наводять для підтвердження власної позиції й мовні, граматичні аргументи, хоча ці аргументи набагато більше віддзеркалюють зміну культурної та політичної ідентичності, ніж виступають лінгвістично підтвердженим науковим фактом.

Політичні спекуляції навколо визначення питання «мова чи діалект» можуть бути і іншого характеру. Приклад чехословацької мови вказує на те, як політика й ідеологія може втручатись у «вирішення» питань мови й ідентичності.

Нові держави, що утворилися на руїнах Австро-Угорської монархії, виникли як національні держави. Проте Чехословацька Республіка у 1919 році не була національною державою, адже до Першої світової війни ні чехи, ні словаки не мали абсолютної більшості на території пізніше створеної держави. Тому за часи Першої Світової війни була потреба у теорії єдиної чехословацької нації та мови. Едвард Бенеш (1916) уже у виданій французькою мовою в 1916 році в Парижі праці «*Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchechoslovaques a travers histoire*» висловлюється так: «Чехословаки, або просто чехи, складаються з двох елементів: із семи мільйонів чехів, які проживають у Чехії, Моравії та Сілезії, та з трьох мільйонів словаків, які проживають у північній частині Угорщини, від місця злиття Морави та Дунаю до Верхньої Тиси. [...] Це дві гілки тотожної нації, одна й та ж культура, одна й та ж мова, одна й та ж історія: словацький діалект лише трохи відмінний від чеського». Томаш Гарпиг Масарик у своїй роботі «Словяне по войнѣ», яка була видана в 1923 році чеською, а потім в Ужгороді руською мовою, висловився так же, як Е. Бенеш. Робота автора окрім чеською (Slované po válce, Praha 1923) було видано і французькою (Les Slaves après la guerre, Paris 1923) та польською мовами (Słowianie po wojnie, Lublań 1923 і Sloviane po wojnie, Varšava 1924).

Шевельов (1987: 243) називає чехословацьку мову як «політично мотивований лінгвістичний гібрид». Згідно з теорією чехословакізму, чехословацька мова має два великі види: західна (чеська) та східна (словацька). У західній половині Чехословацької Республіки (у чеських частинах) побутує один варіант, а в східних (словацьких) регіонах – інший (Szalay 2011: 85). Отже, чехословацька мова була конструкцією, схожою на найбільшу мову колишньої Югославії. На сербських територіях її називали сербохорватською, у хорватській частині – хорватсько-сербською ті південнослов'янські мовні варіанти, які після того, як Югославія розпалася, вважалися двома окремими мовами: у незалежній Сербії державною мовою стала сербська мова, а в суверенній Хорватії – хорватська. Незважаючи на це вони і надалі користуються тією ж мовою, якою користувалися під час існування єдиної південнослов'янської держави (Кочиш 2011, Nyomárkay 1997). Сьогодні у самостійній Чехії державною мовою є чеська, у незалежній Словаччині – словацька.

4. Все вищесказане вказує на те, що визнання русинів окремою національністю та питання самостійної русинської мови не лінгвістичне і навіть не правове, а політичне

й культурне (Csernicskó 2013b). Нема мовознавчих критеріїв визначення того, що є мовою і що – діалектом, тому неможливо з тільки лінгвістичної точки зору підтвердити або спростувати те твердження, що русинська – це діалект української, як і те, що це – незалежна від української самостійна мова. Таким чином, на підставі сказаного вище очевидним є політичний характер перманентних дискусій навколо приналежності східнослов'янських мовних варіантів, що використовуються на Закарпатті.

Література

- Бенеш Едвард 1916. *Détruisez l' Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchechoslovaques a travers l'histoire*. Paris.
- Берегсасі Аніко – Черничко Степан 2012. Державний статус української/русинської (руської) мови на Закарпатті у XX столітті. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN Oddział w Lublinie*. Vol. VII (2012): 27–38.
- Вахтин Н. Б. – Головкин Е. В. 2004. *Социолінгвістика і соціологія мови*. Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная Академия» – Европейский университет в Санкт-Петербурге.
- Вегеш Микола – Фединець Чілла ред. 2010. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Волошин Августин 1921. *О письменном языке Подкарпатских русинов*. Ужгород: „Уніо”. [http://litopys.org.ua/volosh/volosh30.htm]
- Гийдел Ернест 2007. Рутенія über alles. *Україна модерна* 12/1: 191–217.
- Грушевський Михайло 1954. *Історія України-Руси*. Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка».
- За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачево, 1937.
- Кочиш Михайл 2011. О русинском как литературном языке. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István udvari (1950–2005)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 189–195.
- Магочій Павло Роберт 2007. *Історія України*. Київ: Критика.
- Магочій Павло Роберт 2012. *Україна. Історія її земель та народів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Масарик Томаш Гарріг 1923. *Словяне по війнѣ*. Ужгород: Накладом Чехословенського абстинентного союзу в Прагѣ.
- Мацюк Галина 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Мозер Міхаель 2011. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In: Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С.”, 111–123.
- Радевич-Винницький Ярослав – Іванишин Василь 2012. *Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України*. Львів: Видавництво „Апріорі”.
- Рябошапко Леонід 2001. *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000)*. Львів.
- Фішман Джошуа (Fishman, Joshua A.) 2009. *Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці*. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Черничко Степан – Фединець Чілла 2014. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року)*. Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”.
- Шевельов Юрій (Shevelov, Jurij) 1987. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ: Сучасність.

- Barbour, Stephen 2004. National Language and Official Language. In: Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 288–295.
- Bárczi Géza 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* LII/4: 393–401.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdé- séhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 2013a. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2013b. Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez? In: Fedinec Csilla, Illyés Zoltán, Simon Attila, Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 293–313.
- Csernicskó István 2016. A magyar (nyelv)politika és a ruszin sztenderd Kárpátalján, 1939–1944. In: Kozmács István és Vančo Ildikó szerk. *Standard – nem standard: Variációk egy nyelv változa- taira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból II*. Lakitelek: Antológiai Kiadó, 153–163.
- Csernicskó István – Laihonon, Petteri 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua* 35/1: 1–36.
- Haugen, Einar 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68/4: 922–935.
- Kloss, Heinz 1967. Abstand languages & Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 9: 29–41.
- Kloss, Heinz 1993. Abstand languages and Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 35 (1–4): 158–170.
- Kontra Miklós 1999. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben otthon*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- Nyomárkay István 1997. A szerbhorvát nyelvkérdés. *Magyar Nyelvőr* 121/2: 204–213.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 97/1: 12–30.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó, 7–48.
- Sándor Klára 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest: Typotex.
- Szalay Zoltán 2011. Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2011/3: 81–96.
- Trudgill, Peter 1992a. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.
- Trudgill, Peter 1992b. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In: P. Nelde and R. Schjerve eds., *Minorities and language policy* (=Plurilingua 22). St. Augustin: Asgard Verlag, 37–44.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann és Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 129–134.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.